

Jest Bóg,
żyje prawda

Inna twarz

Stanisława Brzozowskiego

FRONDA

Jest Bóg,
żyje prawda

Jest Bóg, żyje prawda

Inna twarz

Stanisława Brzozowskiego

Wybór, wstęp i redakcja

MACIEJ URBANOWSKI

FRONDA

**Ministerstwo
Kultury
i Dziedzictwa
Narodowego.**

**Dofinansowano ze środków Ministra
Kultury i Dziedzictwa Narodowego**

Copyright © 2012 by Fronda PL Sp. z o.o. & Maciej Urbanowski

Wybór, wstęp, opracowanie
Maciej Urbanowski

Projekt okładki
Anna Kierzkowska

Skład
PanDawer

ISBN: 978-83-62268-98-6

Wydawca
FronDA PL Sp. z o.o.
ul. Łopuszańska 32
02-220 Warszawa
tel. 22 836 54 44, 22 877 37 35
fax. 22 877 37 34
e-mail: fronda@fronda.pl
www.wydawnictwofronda.pl
www.facebook.com/Frondawydawnictwo

Druk i oprawa
Drukarnia im. A. Półtawskiego
ul. Krakowska 62, 25-950 Kielce

SPIS TREŚCI

Maciej Urbanowski — <i>Słowo wstępne</i>	9
Nota edytorska	15
Skróty przywoływanych w tomie dzieł Stanisława Brzozowskiego	17

I.

Stanisław Brzozowski — <i>John Henry Newman</i>	21
---	----

II.

Marian Zdziechowski — <i>Gloryfikacja pracy</i>	
<i>Myśli z pism i o pismach Stanisława Brzozowskiego</i>	85
Zygmunt Wasilewski — <i>Idea pracy</i>	105
Kazimierz Zakrzewski — <i>Brzozowski i komuniści</i>	117
Bohdan Suchodolski — <i>Od socjalizmu do nacjonalizmu</i>	133
s. Teresa Landy — <i>Stanisława Brzozowskiego drogi do Rzymu</i>	145
Jerzy Braun — <i>Wracamy do Brzozowskiego</i>	165
Ludwik Fryde — <i>Brzozowski jako wychowawca</i> <i>(z powodu wydania „Legendy Młodej Polski”)</i>	181
Rafał Blüth — <i>Stanisław Brzozowski jako wychowawca</i>	215
Stefan Kołaczkowski — <i>Godność</i>	231
Andrzej Trzebiński — <i>Korzenie i kwiaty myśli współczesnej</i>	239
Stefania Zahorska — <i>Myśli o Brzozowskim</i>	249
Gustaw Herling-Grudziński — <i>Nota o Brzozowskim</i>	269
Józef Marian Świącicki — <i>Burżujstwo a patriarchalizm</i>	277
Józef Czapski — <i>O Brzozowskim</i>	299
Paweł Hertz — <i>Brzozowski,</i> <i>czyli o stanowisku względem kultury narodowej</i>	319

Bohdan Cywiński — <i>Problematyka religijna w pismach Stanisława Brzozowskiego</i>	323
Tomasz Burek — <i>Dwa profile Brzozowskiego</i>	335

III.

Tomasz Burek — <i>W przesileniu</i>	347
Maciej Urbanowski — <i>Śmierć radykała</i>	351
Marek A. Cichocki — <i>Brzozowski — suwerenność w kulturze</i>	361
Dariusz Gawin — <i>Brzozowski i Miłosz</i>	379
Michał Łuczewski — <i>Tolle, lege</i>	399
Jan Maciejewski — <i>Brzozowski i inni święci</i>	417
Jakub Lubelski — <i>Brzozowski dzwoni do „Krytyki Politycznej”</i>	425
Nota bibliograficzna	435
Noty o autorach	439
Indeks nazwisk	453

SŁOWO WSTĘPNE

Ostatnie lata przyniosły wyraźny wzrost zainteresowania twórczością Stanisława Brzozowskiego Dowodem wznowienia jego książek i prac mu poświęconych, konferencje naukowe, publikacje w prasie codziennej i specjalistycznej. To zainteresowanie wykroczyło nawet poza granice Polski — we Francji ukazał się przekład *Pamiętnika*, a w Szwajcarii Brzozowskiemu poświęcono specjalny numer pisma „Studies in East European Thought”. Kulminacją tego swego rodzaju powrotu do Brzozowskiego był miniony rok, kiedy to obchodziliśmy setną rocznicę śmierci autora *Legendy Młodej Polski*. Ale początków owego powrotu szukać trzeba wcześniej, mając zresztą w pamięci i to, że przez ostatnie sto lat Brzozowski był jednym z najważniejszych patronów polskiej inteligencji, choć oczywiście bywały okresy, jak np. lata 30. i 60. wieku XX, kiedy był czytany szczególnie intensywnie.

Gdy mowa o ostatniej dekadzie, z pewnością znamienne i ciekawe było powoływanie się na Brzozowskiego i jego spuściznę przez środowisko młodej lewicy skupione wokół pisma „Krytyka Polityczna”. Autor *Idei* stał się patronem wydającego ten periodyk Stowarzyszenia, powiązane z nim wydawnictwo wydało *Głosy wśród nocy*, *Płomienie i Mocarza* oraz poświęcony Brzozowskiemu „przewodnik”, a także wznowiło *Człowieka wśród skorpionów* Miłosza i *Etos lewicy* Mencwela. Autor tej ostatniej książki w wywiadzie, udzielonym w setną rocznicę śmierci Brzozowskiego, zauważając, iż „nie ma wielkich myślicieli, którzy nie mają wieloznacznej recepcji”, podkreślał zarazem, że Brzozowski „był — i jest — natchnieniem lewicy”, a zwłaszcza „młodych socjalistów”.

Oczywiście to prawda. Ale prawdą jest i to, że Brzozowski był czytany, komentowany nie tylko przez ludzi lewicy, że fascynował i inspirował inteligentów czasem od lewicy bardzo dalekich, co zresztą opisywali już Mieczysław Sroka, Marian Stępień, czy — ostatnio — Krzysztof Fiołek. Sroka — wraz z Miłoszem — z pewnym zgorszeniem patrzył wprawdzie na „opukiwanie” książek autora *Głosów wśród nocy* przez ludzi prawicy przed rokiem 1939, ale warto jednak tu pamiętać trafne spostrzeżenie Stępnia, że myśl Brzozowskiego w II RP była katalizatorem, a czasem tylko pretekstem, ułatwiającym dochodzenie do samoświadomości różnych orientacji, od radykalnej lewicy do radykalnej prawicy. Nieco podobnie bywało po II wojnie, podobnie jest i dzisiaj.

Nie bez komentarzy, a nawet głosów polemicznych, pozostaje więc i dzisiejsze „opukiwanie” Brzozowskiego przez środowisko „Krytyki Politycznej”. Jens Herlth we wprowadzeniu do wspomnianego już specjalnego numeru „Studies in East European Thought” zauważył, iż „być może jest rodzaj deformacji w sposobie, w jaki spuścizna Brzozowskiego jest monopolizowana w kręgu «Krytyki Politycznej» — jego [tj. Brzozowskiego] polityczna orientacja daleka była od jednoznaczności. Jego nacisk na «naród», «siłę» i «dyscyplinę» jest starannie ignorowany przez lewicowych czytelników [...]”. Joanna Orska pisała o próbie „osiodłania «szkieletu Brzozowskiego»” przez lewicowych edytorów *Głosów wśród nocy* (co ciekawe, wspomaganych w tym przez sympatyzującego wcześniej z prawicą Cezarego Michalskiego). Równie dobitnie rzecz komentował Krzysztof Masłoń na łamach „Rzeczpospolitej”. Zarzucając „Krytyce Politycznej”, iż „niepięknie manipuluje” Brzozowskim, zauważał on, że autor *Ideji* służy jej jak swoisty „młot na czarownice”, przed wszystkim na „czarownice” prawicowe w rodzaju Zdzisława Krasnodębskiego czy Jarosława Marka Rymkiewicza. Zarazem przypominał Masłoń, że przypisywanie Brzozowskiego tylko jednej opcji ideowej jest nadużyciem, zwłaszcza, że i po lewej stronie odbiór jego myśli nie był nigdy jednoznaczny. To samo

— dodajmy — dotyczy szeroko rozumianej prawicy, także współczesnej. Z jednej strony po roku 1989 pojawiały się tutaj teksty podejmując topos „aktualności” Brzozowskiego, ale były też głosy, po części może w reakcji na działania lewicy, mocno się od autora *Legendy*... dystansujące, określające go mianem myśliciela trzeciorzędnego, a nawet — jak chciał pewien publicysta „Najwyższego Czasu” — „marksistowskiego trupa”. Zdzisław Krasnodębski w jednym z felietonów zaliczył Brzozowskiego do grona „postępowych zacofańców” i nazwał go „głęboko sfrustrowanym adwersarzem Sienkiewicza”. Ale też parę lat wcześniej można było przeczytać na łamach „Frondy” o „genialnej przenikliwości Brzozowskiego jako krytyka kultury” albo o aktualności jego „przenikliwych diagnoz”.

Wspominam o tym wszystkim, aby wyjaśnić genezę niniejszego tomu. Co nieco oczywiście wyjaśnia jego podtytuł: *Inna twarz Stanisława Brzozowskiego*, choć zapewne winien on brzmieć raczej *Inne twarze Stanisława Brzozowskiego*. Zamieszczono bowiem w tej książce teksty poświęcone autorowi *Pamiętnika* pisane przez autorów związanych z szeroko rozumianą prawicą albo drukowane na łamach prasy prawicowej, np. „Myśli Narodowej”, czy „Sztuki i Narodu”. Ale przecież nie tylko, bo mamy tu artykuł zwolennika syndykalizmu i sanacji Kazimierza Zakrzewskiego, czy szkice niekoniecznie związanych z prawicą publicystów katolickich. Są też teksty publicystów emigracyjnych, Herlinga-Grudzińskiego, Zahorskiej i Czapskiego, których z prawicą łączył antykomunizm, a których teksty pokazują, jak czytano Brzozowskiego poza PRL i przeciw PRL.

Zgromadzone tu artykuły, bardzo różnorodne także pod względem gatunkowym, łączy zainteresowanie Brzozowskim i taka lektura jego spuścizny, która najczęściej wraca do dwu jego „twarzy”. Pierwsza to twarz konwertyty, myśliciela religijnego, który zbliża się w ostatnich latach swej biografii do katolicyzmu i Kościoła, konwertyty mówiącego: „Jest Bóg, żyje prawda...”. Twarz druga to oblicze polskiego patrioty, a nawet nacjonalisty, w którego myśleniu ogromną rolę odgrywają naród i polskość. Z tej perspektywy nie może być mowy

o wyrastaniu z polskości, raczej o wrastaniu w Polskę, pragnieniu, za Brzozowskim, Polski energicznej, śmiałej, o „silnym wytrwałym temperamencie”... Ale wyłaniają się z umieszczonych tu tekstów jeszcze inne twarze Brzozowskiego — filozofa pracy, wychowawcy, romantyka, personalisty, modernizatora, „rycerza bez zwały w służbie Polski-Idei” czy, bardziej złowieszczą, potworna nawet, twarz np. prekursora faszyzmu. Ta ostatnia wyłania się na przykład z ważnego tekstu Ludwika Frydego, pokazującego, że w interesującym mnie tu nurcie Brzozowski bywał przedmiotem refleksji tyleż głębokiej, co krytycznej, a przy tym dokonywanej z perspektywy religijnej właśnie, a tak było w przypadku Frydego, zafascynowanego neotomizmem Maritaina i przeciwstawiającego autorowi *Legendy*... twórczość Chestertona. O tym, że stanowisko Frydego było wyjątkiem świadczą jednak teksty Teresy Landy, Rafała Blütha czy — późniejszy już — Bohdana Cywińskiego. O tym, że spuścizna Brzozowskiego budziła mniej lub bardziej zdecydowany sprzeciw wśród publicystów pravicowych świadczą z kolei szkice Wasielewskiego czy — do pewnego stopnia — Świącickiego.

Zgromadzone tu teksty koncentrowały się przede wszystkim na ostatnich pracach Brzozowskiego. Wracają w nich, niczym refren, pewne tytuły i pewne cytaty, jak chociażby ten z *Pamiętnika*, iż „człowiek jest niezrozumiałą zagadką bez Kościoła”. Wracają pytania o aktualność Brzozowskiego i próby wpisywania go w najrozmaitsze konstelacje intelektualne. Widać też chyba wyraźnie, z jakich powodów interesowali się Brzozowskim przedstawiciele rozmaitych odłamów polskiej inteligencji nie-marksistowskiej, w tym także pravicowej. Ci ostatni zresztą odkrywali czasem swe pokrewieństwa z Brzozowskim nie bez zaskoczenia, jak to było w przypadku Mariana Zdziechowskiego. Inni, jak Andrzej Trzebiński, czynili już zeń swego najważniejszego patrona. O tym, że zainteresowanie Brzozowskim na polskiej prawicy nie wygasło po roku 1989 świadczą też szkice zgromadzone w trzeciej części niniejszego tomu. Co znamienne, pisali wtedy o autorze

Legendy... reprezentanci rozmaitych pokoleń, od najstarszego tu i najważniejszego spośród powojennych „brzozowszczyków” Tomasza Burka po urodzonych w końcu wieku XX Jakuba Lubelskiego i Jana Maciejewskiego.

Celem niniejszej antologii nie jest dowodzenie, że Brzozowski był prawicowy, a raczej działanie na rzecz swego rodzaju „demonopolizacji” jego spuścizny i pokazania przy tej okazji, jak bywał czytany przez pisarzy dalekich od lewicy, a zwłaszcza od komunizmu, i że taki Brzozowski na pewno nie był i nie jest myślicielem trzeciorzędny czy marksistowskim truchłem. Jak taka, *Inna twarz Brzozowskiego*, może być dobrym wprowadzeniem do samodzielnej lektury dzieł autora *Głosów wśród nocy*.

* * *

Każda antologia jest kompromisem, żadna nie jest kompletna i nie inaczej jest w przypadku tej książki, i tak przecież bardzo już obszernej. Nie ma w niej zapewne wszystkich tekstów, który w niej powinny się pojawić. Są tu teksty mniej lub bardziej oczywiste, znane, ale też są rzadko przywoływane, jak chociażby szkice Zahorskiej czy Świąckiego.

Książkę otwiera wstęp, a raczej dwie jego wersje, Brzozowskiego do *Przyświadczeń wiary* Johna Henry’ego Newmana wydanych już po śmierci pisarza, w roku 1915. Jest to jeden z ostatnich, pisanych właściwie na łożu śmierci, tekstów Brzozowskiego i z punktu widzenia niniejszej antologii jednych z najważniejszych, najczęściej przywoływanych. Jest to też tekst trudno dostępny, bo — co ciekawe — nigdy po roku 1915 nie wznowiony. W części II znalazły się szkice poświęcone Brzozowskiemu z lat 1916–1988. W części ostatniej umieściłem artykuły najnowsze, powstałe już w klimacie III RP. W tych dwu ostatnich częściach zachowałem porządek chronologiczny — pozwala on dostrzec ewolucję czytania Brzozowskiego i zarazem pewną powtarzalność lektur i polemik.

Mam nadzieję, że tak pomyślany tom jest reprezentatywny, ciekawy i że pokaże nie tylko inne, ale też intrygująco aktualne oblicze Brzozowskiego.

Maciej Urbanowski

Literatura

- K. Fiołek, *Kłopotliwa obecność Stanisława Brzozowskiego w kilku przygodach ideologicznych inteligencji polskiej*, „Ruch Literacki” 2005, z. 4–5.
- J. Herlth, *Stanisław Brzozowski (1878–1911). Introduction*, „Studies in East European Thought” 2011, vol. 63, nr 4.
- Z. Krasnodębski, *Postępowi zacofańcy*, „Wprost” 2008, nr 19.
- A. Kuź, *Sprawa Brzozowskiego*, „Frona” 1998, nr 13–14.
- K. Masłoń, *Brzozowski, młot na prawicę*, „Rzeczpospolita. Plus-Minus” 17–18.03.2012
- J. Orska, *Prawy do lewego*, „Teksty Drugie” 2008, nr 4.
- Polska nie ma żadnej boskiej misji. Z Andrzejem Mencwelem rozmawia Adam Leszczyński*, „Gazeta Wyborcza” 30.04.2011.
- M. Sroka, *Legendy Brzozowskiego* [przedmowa do:] S. Brzozowski, *Listy*, oprac. M. Sroka, tom I 1900–1908, Kraków 1970.
- M. Stępień, *Spór o spuściznę po Stanisławie Brzozowskim w latach 1918–1939*, Kraków 1976.

Nota edytorska

W przedrukowanych w niniejszym tomie tekstach zmodernizowano pisownię i poprawiono oczywiste błędy pierwodruków. Wyjątkowo pozostawiano, nie używaną dzisiaj, pisownię niektórych wyrazów, np. „essayizm” (zamiast „eseizm”), „zadawalniać” (zamiast „zadawałać”), „centr” (zamiast „centrum”), etc. Nie ujednolicono też pisowni imion autorów zagranicznych, które niekiedy podawane są w ich polskich wersjach, np. Jerzy (miast Georges) Sorel.

W przypadku skrótów, pochodzących tak od wydawcy niniejszego tomu, jak i dokonywanych przez autorów, np. w cytatach z Brzozowskiego, zaznaczano je trzema kropkami ujętymi w nawias kwadratowy. Ujednolicono sposób zapisu przypisów, także w przypadku odwołań do dzieł Brzozowskiego, przy czym lokalizowano cytaty z jego prac tylko w tych przypadkach, gdy czynili to sami autorzy. W tym ostatnim przypadku odsyłało do krytycznych wydań tekstów Brzozowskiego lub — w przypadku braku takowych — do ich pierwodruków. Cytaty lokalizowane są następująco: najpierw podawany jest skrót literowy przywoływanego dzieła, a następnie numer strony; wykaz skrótów dzieł Brzozowskiego podany jest poniżej. Przypisy pochodzące od wydawcy niniejszego tomu ujęto w nawias kwadratowy, wszystkie inne przypisy pochodzą od autorów poszczególnych szkiców.

* * *

Chciałbym złożyć serdeczne podziękowanie Paniom Marcie Herling i Weronice Orkisz, Matce Annie Marii Sikorskiej, a także Panom Grzegorzowi Braunowi, Tomaszowi Burkowi, Markowi A. Cichockiemu, Bohdanowi Cywińskiemu, Dariuszowi Gawinowi, Jakubowi Lubelskiemu, Michałowi Łuczewskiemu, Janowi Maciejewskiemu, Tomaszowi Szarocie, a wreszcie Wydawnictwu Literackiemu za wyrażenie zgody na przedruk szkiców w niniejszym tomie. Dziękuję też Panu Michałowi Jeżewskiemu za zaproszenie do pracy nad tą książką, a Pani dr Agnieszce Bielak za pomoc w dotarciu do szkicu s. Landy.

Maciej Urbanowski

*Skróty przywoływanych
w tomie dzieł
Stanisława Brzozowskiego*

- A — Stanisław Brzozowski, *Aforyzmy*, wybrał i wstępem opatrzył Andrzej Mencwel, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa 1979.
- G — *Głosy wśród nocy. Studia nad przesileniem romantycznym kultury europejskiej*, z teki pośmiertnej wydał i przedmową poprzedził Ostap Ortwin, Lwów 1912.
- I — *Idee. Wstęp do filozofii dojrzałości dziejowej*, wstępem poprzedził Andrzej Walicki, seria *Stanisław Brzozowski „Dzieła”*. Pod redakcją Mieczysława Sroki, Wydawnictwo Literackie, Kraków 1990.
- L — *Listy*, opracował, przedmową, komentarzem i aneksami opatrzył Mieczysław Sroka, Wydawnictwo Literackie, tom I–II, Kraków 1970.
- LMP — *Legenda Młodej Polski, Studia o strukturze duszy kulturalnej*, opracowanie tekstu Janina Bahr, współpraca Stefan Góra, seria *Stanisław Brzozowski „Dzieła”*. Pod redakcją Mieczysława Sroki, t. I, Kraków 1997.
- P — *Pamiętnik*, wstęp Marta Wyka, opracowanie tekstu i komentarze Maciej Urbanowski, Zakład Narodowy imienia Ossolińskich — Wydawnictwo, Biblioteka

- Narodowa, seria I nr 311, Wrocław — Warszawa — Kraków 2007.
- PŁ — *Płomienie. Z papierów po Michale Kaniowskim wydat i przedmową poprzedził...*, oprac. Teresa Podoska, Kraków 1956.
- PW — *Przyświadczenia wiary*, w przekładzie i z przedmową Stanisława Brzozowskiego, Nakładem Księgarni Polskiej B. Połonieckiego, Lwów 1915.
- K — *Kultura i życie. Zagadnienia sztuki i twórczości. W walce o światopogląd*, wstępem poprzedził Andrzej Walicki, seria Stanisław Brzozowski „*Dziela*”. Pod redakcją Mieczysława Sroki, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa 1973.
- W — Stanisław Brzozowski, *Współczesna powieść i krytyka*, wstępem poprzedził Tomasz Burek, seria Stanisław Brzozowski „*Dziela*”. Pod redakcją Mieczysława Sroki, Wydawnictwo Literackie, Kraków 1984.
- WP — Stanisław Brzozowski, *Wczesne prace krytyczne*, wstępem poprzedził Andrzej Mencwel, seria Stanisław Brzozowski „*Dziela*”. Pod redakcją Mieczysława Sroki, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa 1988.